

anderzijds het lot van de geïnterneerden in de Japanse kampen hebben aangetrokken en het dekolonisatieproces op gang gebracht hebben. Een gepopulariseerde versie van dit artikel verdient een plaats in de *Wapenbroeders*, contactblad van de Indiëveteranen, een kring waarin nog steeds bizarre verhalen over het optreden van de Engelsen opgeld doen.

Ludlow (LSE) en Young (Nottingham) behandelen de mislukte pogingen van Groot-Brittannië om tot de EEG toe te treden van 1961-1962 en 1967. Nederland en met name Luns waren de grote voorvechters van Britse toetreding, ofschoon de Nederlandse voorkeur voor supranationale constructies op gespannen voet stond met de Britse angst voor het inboeten van soevereiniteit. De auteurs bespreken de Nederlandse inspanningen om Groot-Brittannië ondanks Franse tegenstand de gemeenschap binnen te loodsen. In de gebruikte middelen was de Haagse diplomatie niet kieskeurig. De uitkomsten van geheim beraad tussen de zes in Brussel, de standpunten van de afzonderlijke leden en de reikwijdte van de toelatingsvoorwaarden werden heet van de naald door de Nederlandse diplomatie aan het Foreign Office doorgeseind. Soms ging het Plein hierin zover dat de ambtenaren op het Foreign Office erdoor in verlegenheid raakten.

Hellema (UU) vat een vroegere publicatie over de oliecrisis van de jaren zeventig nog eens samen. De olieboycot was voor Frankrijk en Groot-Brittannië reden een eigen Europese, meer pro-Arabische koers te varen en ook de overige leden van de Europese Gemeenschap daartoe te bewegen. Voor Nederland dat zich bijzonder had beijverd voor de Britse toetreding, was de weinig Atlantische houding van Londen een teleurstelling. De machtswisseling in Groot-Brittannië (de conservatief Heath moest plaatsmaken voor de socialist Wilson) betekende een terugkeer van Londen naar de Atlantische koers.

Conclusie van deze bundel: in Londen bestond niet bijster veel belangstelling voor wat men in Den Haag dacht en deed. Voor Nederland daarentegen was een goede relatie met Londen van levensbelang, al bleek dat Den Haag met name tot 1950 in koloniale zaken baas in eigen huis wilde blijven en daarna de Atlantische solidariteit voorrang gaf.

C. B. Wels

A. P. G. Sens, *'Mensaaip, heiden, slaaf.'* *Nederlandse visies op de wereld rond 1800. Een wetenschappelijke proeve op het gebied van de letteren* (Dissertatie Nijmegen 2001, Nederlandse cultuur in Europese context XX, IJkpunt 1800-5; Den Haag: SDU uitgevers, 2001, xvii + 213 blz., €18,11, ISBN 90 12 08856 9).

Angelie Sens schreef haar proefschrift in het kader van het programma Nederlandse cultuur in Europese context, ijkpunt 1800. De titel van haar boek verwijst naar de drie centrale thema's van haar onderzoek naar openbare bronnen uit de periode 1770-1820: het wetenschappelijk debat over de menselijke soort; het religieuze debat over christendom en de bekering van heidenen en het maatschappelijk debat over het al dan niet gerechtvaardigd zijn van slavenhandel en slavernij. Wetenschappelijk, religieus en maatschappelijk zijn de overkoepelende termen die Angelie Sens zelf aan de drie debatten toekent; in de geschriften waarop zij zich baseert werden deze noemers als zodanig niet onderscheiden. De ene auteur was dominee, een ander politicus, een derde reiziger, onderzoeker, essayist of journalist. Zij schreven reisverhalen, religieuze tractaten, wetenschappelijke studies, overzichts- of naslagwerken, politieke toespraken of prijsvraagessays, waarin alle drie de thema's aan de orde konden komen. (Natuurwetenschappelijke, christelijke-religieuze en politiek-maatschappelijke argumentaties liepen daarbij veelal door elkaar. Zo schreef Martinus Stuart, auteur van een overzichtswerk in zes

delen over *De mensch zoo als hij voorkomt op den bekenden aardbol* (1802-1807) dat hij slechts zou schrijven wat men kon waarnemen, 'wijl de volkomene Menschenennis, schoon zij de eigenlijke oefening van den Mensch mag heeten, het bijzonder eigene voorwerp der Alwetendheid zelve is.' (62)

Waar Sens zelf vraagtekens zet bij de haars inziens te stellige opvatting onder historici dat de worsteling van de Verlichting met de verschillen tussen mensen uit de aard der zaak een anticlericaal karakter had en vooruitwees naar secularisatie (35), relateert ze in feite ook het onderscheid dat ze zelf maakt. Tegen de achtergrond van de vraag hoe Nederlanders aankeken tegen de buiten-Europese wereld, tegen de niet-blanke mens en tegen Europese koloniale handel en kolonisatie is haar themakeuze echter zonder meer van belang. Haar proefschrift is in de eerste plaats een handzaam overzicht, gecomplementeerd met een bronnenlijst van meer dan tweehonderd veelal Nederlandse werken. De bronnen zijn gelezen tegen de achtergrond van wat genoemd wordt de 'kennishorizon' van de achttiende eeuw. Deze schoof steeds verder op naarmate er verder werd gereisd, meer systematisch natuurhistorisch en anatomisch onderzoek werd gedaan, en door Europeanen ver van huis intensiever werd samengeleefd met andere volken.

Het is altijd weer fascinerend om je te verplaatsen in de achttiende-eeuwers die die steeds groter wordende diversiteit een plek moesten geven in hun wereldbeeld. Sens beschrijft hun kennishorizon vooral op basis van de reisbeschrijvingen die sinds de zeventiende eeuw in Nederland verschenen. Daaruit spreekt vaak een uitermate genuanceerde ideeënvorming over buiten-Europese gebieden, over verschillende beschavingen, godsdiensten (met name islam, hindoeïsme en heidendom) en culturen. In dat kader haalt zij ook een door Willem Bosman in de *Nauwkeurige beschryving van de Guinese Goud- Tand- en Slavekust* (1704) beschreven Afrikaanse scheppingsmythe aan, volgens welke God zwarte en blanke mensen tegelijk geschapen had en hen twee geschenken had aangeboden: goud en de 'letterkunde'. De zwarte mensen mochten eerst kiezen en kozen voor het goud. God, toornig vanwege hun goudzucht, bepaalde daarop dat de blanken voor eeuwig de meesters van de zwarten zouden zijn. (23) Het is een verhaal dat in een notendop de problematiek toont van het proefschrift, dat immers draait om bestudering van beeld en tegenbeeld op basis van tekst. In dit geval is het een aan Afrikanen toegeschreven scheppingsverhaal dat een voorbeschikte hiërarchische verhouding tussen blank en zwart benoemt, veroorzaakt door de zwarten zelf.

Helaas doet Sens te weinig met deze en de vele andere pakkende teksten die zij aanhaalt. Op zoek naar in- en uitsluitingsmechanismen, naar de ontwikkeling van wij/zij-tegenstellingen, citeert ze de 'beelden' zoals die in teksten werden verwoord, maar ze analyseert niet het impliciete tegenbeeld. In discussie met Allison Blakely (A. Blakely, *Blacks in the Dutch world. The evolution of racial imagery in a modern society* (Bloomington/Indianapolis, 1993)) blijft ze bijvoorbeeld regelmatig stilstaan bij het gebruik van de aanduiding van de kleur zwart, de (kleur)nuances die auteurs soms zoeken, de wetenschappelijke studie naar oorzaken van een zwarte huidskleur, of bij het vraagstuk van al dan niet gezamenlijke afstamming. Maar nergens wordt systematisch ingegaan op het zelfbeeld van 'blank', laat staan op het impliciete verband dat deze kleur vormde tussen de auteur en zijn blanke lezers. Ook gaat ze voorbij aan wetenschapspolitieke implicaties van die 'beelden', zoals de constatering in 1810 dat het 'zwarte lichaam' nou eenmaal anatomisch het beste onderzocht was (G. Bakker, *Natuur- en geschiedkundig onderzoek aangaande den oorspronkelijken stam van het menschelijk geslacht* (1810)).

En dat brengt me op het tweede element dat het zojuist aangehaalde 'Afrikaanse' scheppingsverhaal treffend maakt voor het onderzoek als geheel: de verwijzing erin naar letterkunde als krachtigste Europese verworvenheid. Juist in onderzoek naar beeldvormingsprocessen in lite-

atuur en letterkunde vindt sinds Edward Saïds *Orientalism* (1978) veel theorievorming plaats: over de handeling van het schrijven, de auteurs, hun informanten, de gekozen publicatievorm, relatie met de lezers, werking van de publicatie etc. (Enkele voorbeelden zijn: T. Morrison, *Playing in the dark. Whiteness and the literary imagination* (New York (Vintage Books), 1993); M.-L. Pratt, *Imperial eyes. Travel writing and transculturation* (Londen/New York, 1992); M. Schipper, *De boomstam en de krokodil. Kwesties van ras, cultuur en wetenschap* (Amsterdam: Van Gennep, 1995)). Sens gaat aan deze ontwikkeling voorbij en beperkt zich tot het geven van letterlijke citaten. Omdat zij daarbij bovendien nauwelijks biografische informatie over de auteurs verschaft, worden deze tekstfragmenten als het ware op zichzelf staande bronnen. Over de bedoeling van de verschillende auteurs, laat staan de receptie van hun werken, lezen we weinig.

Daarmee is dit boek vooral een goed gedocumenteerd overzicht, waarop prima kan worden voortgebouwd in bijvoorbeeld actuele discussies over Nederland en de islam, of denkbeelden inzake slavenhandel en slavernij. Ook de indirecte signalen van het ontstaan van een Indo-Europese bevolkingsgroep in de Oost (124 vlg.) of van kleurlingengroepen in Zuid Afrika (*passim*) zijn hier van belang. Een misser is wel dat dit boek, dat draait om 'visies' en beeldvorming, geïllustreerd is met willekeurige beeldmateriaal waaraan bovendien geen woord wordt gewijd.

Susan Legêne

G. T. Haneveld, P. C. van Royen, *Vrij van zichtbare gebreken. De medische zorg bij de Nederlandse zeemacht in de negentiende eeuw* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 2001, 398 blz, ISBN 90 6707 521 3).

De negentiende eeuw was niet alleen in technisch opzicht een tijd van vernieuwing en versnelling van ontwikkelingen, maar ook in wetenschappelijke zin. Zo veranderde de medische wetenschap ingrijpend, een verandering die niet aan de medische zorg bij de Nederlandse zeemacht voorbijging. Over de geneeskunde bij de Nederlandse oorlogsvloot gedurende de zeventiende en achttiende eeuw zijn voortreffelijke studies geschreven, maar helaas bleef de negentiende eeuw wat onderbelicht. Weliswaar deed de eerste inspecteur van de geneeskundige dienst bij de marine G. F. Pop een poging (postuum verschenen in 1923); hij sloot zijn geschiedschrijving echter in 1850 af, terwijl met name aan het eind van de negentiende eeuw juist een enorme opbloei plaatsvond in de geneeskunde. Daardoor kwamen de nieuwe medische ontwikkelingen niet ter sprake. Door de ontwikkeling op medisch-maritiem gebied gedurende de negentiende eeuw nader te bestuderen, hebben de auteurs met dit boek getracht in dit manco te voorzien. Tevens was de viering van het honderdvijftigjarig bestaan van de geneeskundige dienst bij de marine, een mooie aanleiding tot het schrijven van dit boek.

De auteurs, Gerhard Haneveld, patholoog-anatoom in Utrecht, en Paul van Royen, maritiem historicus, hebben bij deze studie vanwege de diverse ontwikkelingen niet voor een chronologische benadering gekozen. Het boek is verdeeld in achttien hoofdstukken, die uiteenlopende medisch-nautische onderwerpen behandelen. Zo beginnen de auteurs met een historische schets van de ontwikkeling van de geneeskundige dienst bij de Nederlandse zeemacht en laten vervolgens uiteenlopende onderwerpen de revue passeren, zoals de voeding aan boord, de kleding, de scheepshygiëne, bedrijfsongevallen, ziekten aan boord, en de arts in de vuurlinie. Profielschetsen, opleiding en taken van het medisch personeel zowel aan boord als aan de wal komen daarbij uitgebreid aan bod.